

Nädalavahetusel austati Pärnumaal 70 aastat tagasi hukkunud Anton Õunapuu mälestust. Asjaosalistele on Õunapuu ja tema elutöö hästi teada, laiem üldsus aga teab selle mehe elust veel vähe. Ühe väljapaistva eestlase rikkast, kuid lühikeseks jäänud eluteest selles loos juttu tulebki.

Anton Õunapuu ettevõtmisi iseloomustades tuleb tihti kasutada sõna «esimene». Anton Õunapuu oli Eesti esimene kõrgharidusega sportlane ja võimlemisõpetaja, spordiorganisator mitmel spordialal (võimlemine, ujumine, kergejõustik, tennis), skautluse rajaja Eestis. Ta võitis osa Vabadussõjast Kalevlaste Maleva tehnilise roodu pealikuna ja langes lahingus Petseri lähisel 70 aastat tagasi. Meie laulvale revolutsioonile mõeldes ei saa märkimata jätta Anton Õunapuu lahingukaaslase Otto Tiefi meenutust: «Õunapuu oli esimene, kes õpetas sõdureid laulma. Tema algatusel kõlasid esimesed eesti laulud Tallinna tänavail.»

Anton Õunapuu (edaspidi AO) sündis 7. novembril 1887 Pärnumaal Vändra kihelkonnas Vana-Vändra vallas Liivoja talus. 1897–1901 õppis Vaki algkoolis. Neli talve Vakil ära käinud, pani isa ta Vändrasse kihelkonnakooli. Hinded olid head ja poiss sai kohe teise klassi. 1901–1903 õppis AO Vändra kihelkonnakoolis, mille direktor oli Anton Jürenstein. Lõpetanud sellegi kooli heade hinnetega, soovitas Jürenstein isal Anton veel mõnesse kõrgemasse õppeasutusse edasi õppima saata, sest poiss oli väga andekas. Isa aga seda ei tahtnud: «Ta jääb ju taluperemeheks ja pole seda suurt haridust tarvis. Mul ei ole ka nii palju rahalist jõudu, et teda kõrgemasse kooli jõuaks panna.» Siiski sai Anton veel ühe talve Vändra koolis käia.

Siis tuli noormehe ellu raske aeg. Õunapuu oli 16-aastane, kui suri isa. Ema oli nõus poega paremale järjele aitama, aga ei teadnud, kuidas seda teha.

Koonga valla kirjutaja Jüri Trauring võitis noormehe enda juurde abiliseks ning oli talle kui õpetaja, abistaja ja sõber. 1905–1906 töötas AO vallakirjutaja abiliseana Kooniga ja Veltsa vallamajas. 1907 kirjutajana Taali vallamajas. Edasiõppimise soov oli aga suur ja kevadel 1908 sõitis noormees Tallinna. Kohe hakkas ta saksa keele tunde võtma ja õhtukursustel teistes ainetes oma haridust täiendama.

29. aprillil 1908 kirjutas ta kodustele: «Minu süda aga ei anna mulle rahu, et ma raha taskus kopitada lasen ja kolu tühjaks jätan, ma pean ju õppima — seni kui veel jõuan ja aidatud saan. Ma tegin keilegi sakslasega kaubad maha ja ta annab mulle saksa keele õpetust — lubas 10 kuuga kätte õpetada — nähakse wa mõistliku näoga mees olema. Maksan talle 1 kuu 4 rubla, pärast iga kuu 3 rubla. Ju ma ikka pean saama — kas käpuli või püsti.»

Siiski õnnestus tal Tallinna Vastastikku Krediit-Ühisusse kirjutaja koht saada ja tänu sellele sai ka oma õppetundidele rohkem raha kulutada. Päeval tuli muidugi tööd teha, õhtul ja ka ööst lisa võttes aga kibedasti õppida.

Mais 1908 võitis AO esimest korda osa jooksuvõistlustest. Et sport teda väga huvitas, oli ta tahtnud näha jooksjaid, kes pidid 25 versta

Keilast Tallinna jooksma. Keilas mõelnud noormees, et kui prooviks ka koos teistega võistelda. «Mind siin ju keegi ei tunne, kui häbisse jään ja teiste võistlejatega enam-vähem võrdse ajaga kohale ei jõua.» Tal ei olnud jooksukingi, kuid saabastega joosta ei saanud. Võtnud siis jalad paljaks ja jooksnud paljajalu. Ta oli isegi väga imestanud, et selle jooksu võitis. See oli tema esimene võit spordis ja andis julgust edasi püüda. Sellest ajast peale oli AO tegevus tihedalt seotud spordiga ja «Kalevi» spordiseltsiga. Suvel 1908 korraldas «Kalev» Tallinnas Gonsiori aias tema juhatusel Soome-Rootsi sportlikke mängu ja pallimängu kursusi. Mänge käis Õunapuu õpetamas ka

Vändras, Viljandis ja mujal. Mängude õpetused koos noortide ja kirjeldustega ilmusid trükis pealkirja all «Uued Soome-Rootsi laulumängud juhatusel» (1908 Viljandis, teine, parandatud trükk 1909).

Varsti laienes tema tutvusring sportlaste seas ja noormehel soovitati edasi õppida Soomes. Õunapuu endal puudus selleks küll raha, ent leidis häid inimesi, kes usaldasid talle laenu anda. «Kalevi» seltsi toetusel astus AO 1910 Helsingi Ülikooli Võimlemisinstituuti vabakuulajana, sest tal puudus nõ. täielik keskharidus. Põhilised õppeained olid seal võimlemine ja tervishoid.

Suvel 1911 töötas AO arstide käe all praktikandina uues sanatoorium-supelasutuses «Imatra Rauha». Esimesed meditsiinikogemused sai ta aga tunduvalt varem. 9. mail 1905 kirjutas AO kodustele: «Laupäeva õhtul laskin omale herra Usail rõugeid panna mõlemate käte peale, mis kõik ka wist üles ajawad. Ma õppisin siis ka rõugepanemise ameti selgeks ja lõikasin Usai õele teise käe peale rõuged sisse, kuna Usai ise teise peale lõikas. Minu pandud rõuged olivad palju ilusamad.»

Töö vaheaegadel treenis AO end ujumises ja saavutas kiiresti edu. Lappeenrannas sai ta ujumisõpetaja eksamil väga häid tulemusi. Lisaks mitut moodi ujumisele tuli oma võimeid näidata eriolukordades: sügavas vees talvelülikonnast vabanemine, uppuja päästmine, riietega ujumine (harilikult ülikonnaga 1350 meetrit, AO ujus 1500 m 37,2 minutiga). Läbi tuli teha kümme erinevat katset, lisaks veel hüpped hoollaualt ja 8–15 meetri kõrgusest tornist. Kõiki nõudeid täielikult täita oli Soomes õnnestunud väga vähestel. Lappeenrannas oli see esimene kord. Oma saavutusega võitis AO Soomemaa priimismagistri aunime ja kauni loorberi-pärja.

Suvel 1912 korraldas «Kalevi» selts Pirital AO eestvõttel esimesed ujumiskursused. Osalejad tuli 60–70 (nii mehi kui naisi), mis selle aja kohta oli väga suur arv. Rahva huvi tõstmiseks korraldati esimene ujumise näidisesinemine Eestis. Kursused isegi peeti Pirita jõesuus, kuhu ehitati väike riietusruum ja 8 m kõrge hüppetorn.

1913 lõpetas AO Helsingi Ülikooli väga heade hinnetega kõigis ainetes (magna cum laude approbatur). Võõrkeeltest oskas ta siis soome, rootsi, vene, saksa, ladina ning natu-

ke inglise ja prantsuse keelt. Suvel 1913 tuli ta kodumaale tagasi ning hakkas teistele edasi õpetama seda, mis ise oli õppinud. 1913–1918 töötas ta õpetajana viies Tallinna koolis: linna kaubanduskoolis (2 aastat), Westholmi eragümnaasiumis (2), Toomkoolis (2), linna kommertsgümnaasiumis (3) ja linna reaalkoolis (3).

1914 oli AO plaan hakata välja andma nädalalehte «Eesti Spordileht», kuid peatselt puhkenud maailmasõda tõmbas sellele üritusele kriipsu. Õunapuu töötas «Kalevi» seltsis ja mitmes koolis võimlemisõpetajana viimast jõudu pingutades. Soov oli ju võimalikult rutem oma laenuusaldajatele võlg tasuda. Suure töö ja vaevaga läkski see korda.

1915. aasta vana-aastaõhtul kirjutas Õunapuu oma nooremale õele Katharinale: «Tõllised nurisevad 10-tunnilise tööpäeva üle. Mina aga töotan iga päew 16–20 tundi ja mistarvis — raha, raha, raha pärast. Seal ta on ja sealt ta tuleb ja läheb.»

Siiski tööd teen ma kõige parema meelega, tööd teen ma rõõmuga, et unustada elu kõige oma kurvastuste ja muredega. Tööd kaob aeg, ununevad pahandused ja rõõm, isearanis minu töös, tuhandisi hingesid kosutava rõõmuga kasvatada. Kui aga terwis vastu lööb, siis olen mõne aastaga võlgadest lage — rikka mehe algus. Säme «Liivoja» hüüdma — Sina nõu ja jõuga, mina kõrvalt rahalise abiga ja asi peab susisema. Tihti aga tunnen rinnus tekkivat valu ja kurgus pistwust. Olen katsunud rinnaga kõiki kunstisid, kuid see ei parane. Kardan kopsude liigse töö tagajärjset kidurwust, mis järsku mehe maha võib murda. Siiski nii paha asja ma veel ei usu. Loodan kui suwel ja kewadel jälle kinnistest tolmustest kooliruumidest välja pääseb, et siis asi pea paraneb. — kui aga kewadeni vastu peaks.

Tundisid ka vähemaks jätta ei taha, see tähendab ju iga tunni pealt nädali tööst 50–60 rubla aasta jooksul — ja raha, raha, raha on nii tarwis.»

Astal 1916 või 1917 asutas AO esimesed skautirühmad Tallinna kommertskoolis ja reaalkoolis, kus ta sel ajal oli võimlemisõpetaja. Koguteoses «Eesti skautlus viiskümmend aastat» kirjutab E. Uustalu skautliku liikumise algusest Eestis: «Skautlik liikumine Eestis algas Pärnus 1912. Eesti skautide peavanem Nikolai Kann teab küll jutustada skautide organiseerimisest Tallinna Peetri reaalkooli juures juba 1911, aga isegi kui see kuuldustele põhinev teade tõele vastab, võis seal olla tegemist ainult lühiajalise katsetusega.» See kuuldus on üsna tõepärane, sest 1911. aasta 5. novembril «Peterburi Teataja» kirjanduslikes-teaduslikes liisas ilmus AO artikkel «Soomes boy-scoutide (pardipojad) ühisuste tegevuse lõpetamisest». AO tutvustas seal skautliku liikumise põhimõtteid skaudiseadusi ja tõi lõpus ära ka põhjendused, miks kindralkuberner skautide tegevuse Soomes ära keelas. Sellest artiklist inspireerituna võisid Peetri reaalkooli poisid tõesti oma rühma organiseerida. 1912–1917 tegutsenud skau-

dirühmad olid loodud vene skautide «Junõje Razvedtsiki» eeskujul ning erinesid seetõttu Baden-Powelli süsteemi alusel tegutsevatest rühmadest. AO skautirühmad tegutsesid aktiivselt märtsini 1918, kui Saksa okupatsioonivõimud nende tegevuse ära keelasid.

1917 septembris loodi J. Fitka eestvedamisel Tallinna Omakaitse (1918 novembrist Eesti Kaitseliit). Oises linnas korra hoidmiseks pandi tänavatele välja relvastatud patrullid. Oma koolides organiseeris AO vanemate klasside poisse Omakaitseesse. Kui enamlaste võimuletulekul hakati kooliõpilastelt relvi ära korjama, jätkati rühmade organiseerimist salaja. 24. veebruaril 1918 löid koolipoisid

oma pealiku juhtimisel õõ läbi sadama ees lahingut vene madrustega, kes tahtsid linna rõõvima tungida. Järgmisel päeval alanud Saksa okupatsioon sundis koolinoorte kaitseliidu organiseerimist jätkama põranda all. Kone pärast okupatsiooni lõppu, 11. novembril võidi Tallinnas korra kaitseks välja panna 200 kooliõpilast-kaitsehlitast.

21. novembril 1918 kutsus «Kalevi» esimees L. Tõnson kokku liikmete koosoleku ja tegi ettepaneku moodustada omaette väeosa. Esialgu tuli 15 meest, keda Õunapuu reaalkooli võimlemislaagris treenima hakkas. 16. detsembril saadi sõjaministeriumilt luba vaba-tahtlike väeosa formeerimiseks ja 20. detsembri lehtedes ilmus üleskutse: «Wanad kalewid on kangelastena oma riiki kaitsenud, nende eeskujul peab ka praegune Kalewi sugu tegema. Parema auuga surra, kui wõõraste ikkes waeweldal! Lähem tulewik näitab, kas on kalewlastel veel eluaset Läänemere kallastel, või peab kodumaa «uueusulistele» Wene kommunistide hullustuses raugema, nagu see sündis sajad aastad tagasi, kui tule ja mõõgaga meil laotati ewangeeliumi ja neeti rahwas orja-ahelatesse.» Üleskutse mõju oli asjaosalistele eneseleegi üllatav. Samal päeval hakkas L. Tõnson reaalkooli võimlas õppusi pidama ja veidi hiljem ühinenud Õunapuu pani mees-telle lauluga kohe elu sisse. Laskmist käidi harjutamas Kadriorus ja Strooni metsas. Kalevlased olid esimesed, kes linnas marssides hakkasid eesti laule laulma — tolleaegses rõhutat õhkkonnas ei osanud linlased seda kuuldes oma kõrvu uskuda.

27. detsembril tuli käsk dessandiks valmistuda ja esimesed tuleristsed said kalevlased dessandiga Loksale ja Tsitre külla. Kalevlaste Malev saadeti rindele 2. jaanuaril 1919, kui vaenlane oli vaevalt 35 km kaugusel Tallinnast. 8. jaanuari «Päevaleht» kirjutas: «3. jaan. oleks meie väed tingimata mõned verstad Tallinna poole nihkuma pidanud, poleks eelmisel õhtul mitte kalevlasi ühes teiste täiendavate vägedega tulnud. Teade frondil, et tuge on. murdis vaenlase pealetuleku sel päeval.» Kuigi kaievlased otseselt lahingutest osa ei võtnud, tõi nende ilmumine rindele Vabadussõjas murrangu. Esimese suurema lahingu taganevate vägedega pidasid kalevlased alles 16. jaanuaril teisel pool Rakveret Järve küla all. Selles lahingus

sai Anton Õunapuu haavata neljast kohast korraga — kaks rinnahaava, läbilastud käsi ja kuuliga riivatud kael. See ei suutnud siiski AO tuju rikku-da. Sidumiskohas hakkas ta koguni laulma, mille aga dr. Luiga tema rinnahaava pärast ära pidi keelama. Oma abikaasat, kellega ta alles 1918 juunis oli laulatunud, võttis ta vastu sõnadega: «Kui terveks saan, lähen jälle.» Ja mõne nädala pärast sõitis AO tagasi rindele.

31. jaanuaril Paju lahingus langenud «Föhja Poegade» ärasaatumisel Tallinna sadamast pani Eesti rahvaerakonna kongressi nimel pärja AO. Längenud Soome vendi saates kõneles ta soome ja eesti keeles: «Waprad wennaskangelased! Üürike, kuid ilus on olnud teie noor elu. Üürike, kuid olete suutnud korda saata suure töö. Te olete võitnud iseenese; mahasalates oma inimlikud eluihaldus-instinktid, olete andunud waimset ja kehaliselt aate-tööle, olete tegelikult näidanud, et te walmis olete oma kõrgete põhjusemõtete eest ka kõige kallimat ohvrit tooma. See teie suuremeelne ohver on meile palju väärt. Seda tahame meie ja meie järeltulijad põlved hinnata kui sooja were tuissoont, mis ühendab raskesti haiget terwega, mille kaudu haigusest nõrk elu pea jõudsasti kosub. Eesti ja Soome ajalool on teie mehisus ükste hea määra rahvuslist ahkust ja ilu juurde annud. Selle eest teile südamlük tänu.»

Kah kuu pärast, 2. aprillil 1919 kaitses 31-aastase Anton Õunapuu elutee. AO alustatud jätkasid tema õpilased ja võitluskaaslased. Üle maailma on tuntud võimlemis-pedagoog Ernst Idla, kes 1930 asutas Eesti Võimlemise Instituudi ja 1944 jätkas oma tööd Rootsis. Ka Eesti skautlik tegevus on jätkunud kõikjal maailmas, kus vähegi leidub eesti noori.

Nüüd, kui skautlik liikumine Eestis on taas elavnenas ja päevakorda on kerkinud rahvusväeosa moodustamine, tasub meelde tuletada neid põhjendusi, miks vene valitsus 1911. aasta septembris Soome partilaste tegevuse ära keelas. Sama saatust tabas ju hiljem ka Eesti skautlust.

«Kõrgemad walitsusewõimud leidsiwad:

1) et boy-scouti harjutuste eesmärgiks olla teiste harjutuste hulgas sõjawäeline ettevalmistamine, sest peapüüeteks olla ühesmarssimise õpetamine ja soldatile tarwilikud harjutused.

2) maakohtadega tutwustamine, mitmesugused uurimised, märkideandmine ja laagrielu awaldada sõjawäelikkumõju; ka liikmete salkkondadesse jagamine ja nende ülikonnad on wormilikud.

3) et nii, harjunud wiisi järele, kes tahes wõiks salkkonnakokku kutsuda ja poisid pahale teele juhtida;

4) et boy-scout-ühisusi ei võid 1906. a. 7./20. augusti seaduse peale põhjendada, sest see olla ainult täiskaswanute kohta maksew. Seda kõike tähele pannes tunnustati boy-scout-ühisused seadusewastalisteks ja kindralkuberner ringkirja järele lõpetati boy-scoutide tegevus tänawu septembrikuu lõpul.

Hingage rahus! Eesti noortele skautidele soovime jõudu tööle. Ilusam mälestus kui ükski mälestussammas on see, kui Anton Õunapuu loodud skautlus püsima jääb.

VAIDO LILLEMÄA

Anton Õunapuu elu ja töö